

ISMJ 2014; 17(4): 695-705

دوماهنامه طب جنوب

پژوهشکده زیست-پزشکی خلیج فارس

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر

سال هفدهم، شماره ۴، صفحه ۷۰۵-۶۹۵ (مهر و آبان ۱۳۹۳)

مقایسه ضریب انباشتگی زیستی فلزات سنگین کروم و کادمیوم در ماهیان فلس دار کپور معمولی و بدون فلس گربه ماهی راه راه

سیده زینب عابدی^{۱*}، محمد کاظم خالصی^۱، سهراب کوهستان اسکندری^۱

^۱ گروه شیلات، دانشکده علوم دامی و شیلات، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

(دریافت مقاله: ۹۱/۱۱/۱۷- پذیرش مقاله: ۹۲/۲/۳)

چکیده

زمینه: فلزات سنگین غیر قابل تجزیه موجود در آب‌ها، در ماهی به‌عنوان یکی از زنجیره‌های غذایی انسان تجمع می‌یابند. در این مطالعه، ضریب انباشتگی زیستی (BCF) فلزات سنگین کروم و کادمیوم در ماهی فلس دار کپور معمولی (*C. carpio*) و بدون فلس گربه ماهی راه راه (*P. hypophthalmus*) در بافت‌های کبد، پوست، آبشش، عضله و فلس تعیین و با هم مقایسه شدند.

مواد و روش‌ها: ابتدا غلظت کشنده کروم و کادمیوم طی زمان ۹۶ ساعت (LC50-96 h) برای هر گونه ماهی تعیین و سپس ماهیان به مدت ۱۵ روز در معرض ۰/۱ غلظت‌های کشنده قرار گرفتند. پس از آماده‌سازی و هضم شیمیایی نمونه‌های بافت‌ها، مقادیر فلزات توسط دستگاه جذب اتمی اندازه‌گیری گردید.

یافته‌ها: انباشتگی کل کروم و کادمیوم در بافت‌های گربه ماهی به ترتیب ۶/۱۱±۲۲۸۶ و ۳۹/۷۳±۳۶۰ و در کپور ۱۵/۲۴±۷۳۴/۷۱ و ۶۶/۶۷±۷۲۵ میکروگرم در گرم وزن خشک برآورد شد. باقیمانده فلزات در آب تیمارهای گربه ماهی به ترتیب ۰/۰۲±۰/۰۵۹ و ۰/۰۱۷±۰/۰۰۳۶ و کپور ۰/۰۳±۰/۰۱۱ و ۰/۰۲۳±۰/۰۴۱۲ میلی‌گرم بر لیتر بود. در گربه ماهی راه راه، بیشترین BCF کادمیوم در کبد و بعد در عضله < آبشش < پوست یافت شد. BCF کادمیوم در کپور به صورت کبد < پوست < آبشش < فلس < عضله، و BCF کروم به صورت آبشش < کبد < پوست < فلس < عضله، و در گربه ماهی با ترتیب کبد < عضله < پوست < آبشش برآورد گردید.

نتیجه‌گیری: مقادیر کم کادمیوم و کروم با BCF بالا به‌ویژه در عضله ماهیان بدون فلس (گربه ماهی) سلامتی مصرف کننده را تهدید می‌کنند.

واژگان کلیدی: ضریب انباشتگی زیستی، کروم، کادمیوم، ماهی، کپور معمولی، گربه ماهی راه راه

* ساری، کیلومتر ۹ جاده دریا، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، دانشکده علوم دامی و شیلات، گروه شیلات

مقدمه

ضریب انباشتگی زیستی (BCF)^۱ برای سنجش میزان انباشتگی زیستی فلزات با آب در آزمایشگاه بکار می‌رود. شاخص ضریب انباشتگی زیستی ویژگی درونی یک ماده است که چگونگی انباشته شدن آلاینده‌ها را در بدن آبزیان منعکس می‌کند (۱).

معیار ضریب انباشتگی زیستی ضمن اینکه به عنوان جایگزینی برای مسمومیت مزمن و یا بزرگ‌نمایی زیستی مواد آلی انسانی گسترش یافته است، برای همه مواد از جمله فلزات نیز به کار برده می‌شود (۲). محاسبه ضریب انباشتگی زیستی برای ارزیابی تهدید اکولوژیک هر نوع ماده شیمیایی اهمیت زیادی دارد (۳).

از آنجا که فلزات سنگین در بافت‌های حیوانی تجمع می‌یابند و فرآیند تجمع در همه حیوانات از جمله ماهی رخ می‌دهد، از این رو پایش سطح این فلزات سمی در مواد غذایی جهت نگاهداشت سلامت انسان لازم است (۴۱). مصرف مواد غذایی حاوی فلزات، منبع اصلی قرار گرفتن در معرض آن‌ها برای عموم است و منابع غذایی عمده تماس با فلزات، آن مواد غذایی است که در آن‌ها، به دلایل ویژه‌ای، سطوح بالایی از هر فلز ممکن است موجود باشد (۴). تعیین کیفیت شیمیایی موجودات آبی، به‌ویژه محتویات فلزات سنگین در ماهی برای سلامت انسان بسیار مهم است (۵) با این آگاهی که ماهی بخش مهمی از یک رژیم غذایی متعادل می‌باشد.

ماهی کپور معمولی^۲ یکی از مهم‌ترین گونه‌های پرورشی به حساب می‌آید که با ایجاد شرایط مطلوب یا بهینه پرورش و آگاهی از پیامدهای شدید زیست محیطی فلزات سنگینی مثل کروم و کادمیوم می‌توان به

بهبود پرورش این گونه ارزشمند کمک کرد. گربه‌ماهی بدون فلس پنگوسی راه‌راه^۳ بومی رودخانه مکنون (جنوب شرقی آسیا) و به‌عنوان گونه اصلی برای اهداف تحقیقاتی آبی‌پروری در خارج از مناطق گرمسیری جنوب شرق آسیا می‌باشد که قابلیت موفقیت‌آمیز پرورش آن در مناطق گرمسیری غرب مورد توجه قرار گرفته است؛ با این وجود، دانش اندکی درباره زیست‌شناسی، بوم‌شناسی و فیزیولوژی این گونه موجود است (۶ و ۷). هر دو گونه این ماهیان در آبی‌پروری مورد توجه هستند و در بازارهای غذای دریایی جهان جایگاه تجاری دارند. با اینکه پژوهش‌های زیادی بر روی آلودگی آبزیان به فلزات سنگین انجام شده است اما به نظر می‌رسد در مورد مقایسه ضریب انباشتگی زیستی عناصر سنگین در ماهی فلس‌دار کپور معمولی و بدون فلس گربه‌ماهی راه‌راه در شرایط آزمایشگاهی مطالعاتی صورت نگرفته است.

در این بررسی سعی شد با قراردادن هر دو نوع ماهی در تماس با فلزات سنگین کروم و کادمیوم، نخست غلظت کشنده (LC₅₀) برای هر ماهی تعیین شود. سپس غلظت این فلز در بافت‌های کبد، عضله، آبشش، پوست و فلس (ماهی کپور) و نمونه‌های آب حاوی تیمارها در روز پانزدهم نمونه‌برداری تعیین و در نهایت ضریب انباشتگی زیستی اندازه‌گیری شد.

مواد و روش‌ها

۱۵۰ ماهی کپور معمولی با میانگین وزنی $25/92 \pm 6/3$ گرم و ۱۵۰ گربه‌ماهی راه‌راه با میانگین وزنی $18/62 \pm 3/2$ گرم از منابع فروش معتبر خریداری و به سالن آکواریوم گروه شیلات دانشگاه علوم

¹ Bioconcentration Factor
² C. carpio

³ P. hypophthalmus

لیتر محاسبه شدند (۸). با توجه به اینکه مقایسه می‌بایست در شرایط یکسان صورت می‌گرفت و هدف، بررسی تأثیر غلظت تحت کشنده (۰/۱) غلظت کشنده) بود، مقدار بیشتر عدد غلظت کشنده مربوط به ماهی کپور در نظر گرفته شد.

لازم به یادآوری است که حداکثر غلظت مجاز سمیت (MATC)^۵ از تقسیم LC₅₀ بر عدد ۱۰ حاصل می‌گردد (۹). با توجه به اینکه ۱۰ درصد غلظت کشنده به‌عنوان دوز تحت کشنده در نظر گرفته می‌شود (۱۰)، در ابتدای آزمایش، میزان ۰/۱ غلظت کشنده فلزات به تیمارهای مربوطه (هر یک با سه تکرار) اضافه شد. ماهیان در طول آزمایش گرسنه نگه داشته شدند. در ماهیان هر تیمار، اندام‌های جداگانه (کبد، عضله، آبشش، پوست و فلس) بر اساس روش تهیه و آماده‌سازی نمونه‌های بافتی آبزبان جهت فراکاوای فلزات تشریح شدند (۱۱). نمونه‌برداری از ماهی‌های تحت تیمار و شاهد در روز ۱۵ انجام شد. پس از اندازه‌گیری طول و وزن، جداسازی بافت‌ها از نمونه‌های هر گروه انجام، و هر یک از بافت‌ها شامل:

کبد، عضله، آبشش، پوست و فلس جهت تعیین وزن خشک (DW)^۶ در آون با دمای ۱۰۵ درجه سانتی‌گراد برای مدت ۴۸ ساعت قرار گرفتند. برای هضم شیمیایی نمونه‌ها، یک گرم از نمونه‌های خشک و هموژنیزه شده کبد، عضله، آبشش، پوست و فلس جداگانه توزین و به هر یک ۵ میلی‌لیتر اسیدنیتریک و ۱ میلی‌لیتر اسیدپرکلریدریک اضافه گردید. سپس نمونه‌ها در حمام آب گرم ۱۰۰ درجه سانتی‌گراد برای مدت ۷۵ دقیقه قرار گرفتند (۱۲). پس از آن، همه نمونه‌ها با آب مقطر به حجم ۲۰ میلی‌لیتر رسید و با عبور از کاغذ صافی واتمن ۴۲ در ظروف مخصوص

کشاورزی و منابع طبیعی ساری انتقال داده شدند. پس از اضافه کردن ماهی‌ها به تانک و سازگار شدن آن‌ها به محیط جدید (یک هفته)، نمونه‌ها از مخزن نگهداری ماهی توسط تور دستی با احتیاط شکار و پس از توزین، به‌صورت تصادفی به هر تانک ۱۵ عدد ماهی در سه تکرار افزوده شد. هر تانک یا آکواریوم به هواده مجهز بود، و در هنگام آزمایش، تعویض آب و سیفون انجام نگرفت. میزان سختی کل (TDS: Total Dissolved Solids)، شوری (EC: Electerical conductivity)، pH، اکسیژن محلول و درجه حرارت روزانه اندازه‌گیری و ثبت گردیدند (جدول ۱).

جدول ۱) ویژگی‌های کیفی آب در آکواریوم‌های ماهیان مورد آزمایش

پارامتر	مقدار
سختی کل	۶۰۰ میلی‌گرم در لیتر
اکسیژن محلول	۵-۶ میلی‌گرم در لیتر
pH	۶/۷۵
هدایت الکتریکی	ادسی زیمنس بر متر
دما	۱ ± ۲۵ درجه سانتی‌گراد
تناوب نوری	۱۲ ساعت روشنایی: ۱۲ ساعت تاریکی

کلریدکادمیوم و کلریدکروم به‌ترتیب از شرکت‌های British Drug House و AppliChem GmbH Germany تهیه شدند و به‌عنوان ترکیبات فلزات سمی در این آزمایش مورد استفاده قرار گرفتند. نخست غلظت‌های کشنده فلزات کروم و کادمیوم در ماهیان کپور معمولی و گربه‌ماهی راه‌راه با استفاده از برنامه پروبیت^۴ و نرم‌افزار آماری SPSS (USA, IL, Chicago, SPSS Inc) ویرایش ۱۶ محاسبه شدند. میانگین غلظت‌های کشنده فلز کروم و کادمیوم برای ماهی کپور به‌ترتیب ۲۰ و ۸۴/۸ میلی‌گرم بر لیتر و برای گربه‌ماهی ۷/۴۶ و ۶۴/۸۹ میلی‌گرم بر

⁵ Maximum Acceptable Toxicant Concentration

⁶ Dry Weight

⁴ Finney's Probit Analysis

ماده در آب می‌باشند.

تجزیه و تحلیل آماری

این پژوهش در قیاس چوب طرح کاملاً تصادفی اجرا گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار SPSS (SPSS Inc, Chicago, IL, USA) ویرایش ۱۶، با استفاده از آنالیز واریانس یکطرفه (One-way ANOVA)، مقایسه میانگین داده‌ها با استفاده از آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح معنی‌داری ۰/۰۵ صورت گرفت. یافته‌ها به صورت میانگین $\pm$ انحراف معیار بیان شد.

یافته‌ها

میزان تجمع فلزات سنگین کروم و کادمیوم در اندام‌های کبد، آبشش، پوست، عضله و فلس در گروه شاهد و تیمارهای هر یک از ماهی‌ها در روز پانزدهم اندازه‌گیری شد (جدول ۲).

در ماهی کپور معمولی، بیشترین میزان کادمیم در کبد و پس از آن به ترتیب در پوست < آبشش < فلس < عضله یافت گردید. در گربه‌ماهی راه‌راه نیز بیشترین میزان کادمیم در کبد و پس از آن به ترتیب در عضله < آبشش < پوست تجمع یافت. فلز کروم در کپور معمولی به ترتیب در آبشش < کبد < پوست < فلس < عضله انباشته شد، و تجمع کروم در گربه‌ماهی راه‌راه به ترتیب کبد < عضله < پوست < آبشش بود (جدول ۲).

سنجش غلظت فلزات سنگین کروم و کادمیوم در آب
مقایسه فلزات سنگین انباشته شده در نمونه‌های آب تیمارهای تحت کشنده فلزات برای هر گونه ماهی نشان داد که در آکواریوم‌های حاوی ماهی کپور، میزان غلظت فلزات بیشتر بود. در نتیجه، جذب فلزات در بافت‌های ماهی کپور می‌بایست کمتر از بافت‌های

جهت اندازه‌گیری با دستگاه جذب اتمی نگهداری شدند. جهت سنجش میزان عناصر سنگین در کلیه نمونه‌ها از دستگاه جذب اتمی مدل M5 (Thermo Co.) استفاده شد (۱۳). سپس مقادیر جذبی دستگاه در فرمول زیر قرار داده شدند تا میزان تجمع بر اساس میکروگرم در هر گرم وزن خشک بافت (میلی گرم بر کیلوگرم) محاسبه شود:

$$V = \frac{A \times B}{N}$$

A: مقدار جذب خوانده شده با دستگاه، B: حجم نهایی نمونه، N: وزن خشک انتخاب شده، V: غلظت فلز مورد نظر

سنجش غلظت فلزات کادمیوم و کروم در نمونه آب
جهت سنجش میزان فلز در نمونه آب ابتدا ۵۰۰ سی‌سی از آب آکواریوم را گرفته و به آن ۵ میلی‌لیتر اسیدنیتریک غلیظ اضافه گردید. سپس نمونه‌ها در حمام آب گرم ۷۵-۹۰ درجه سانتی‌گراد قرار گرفتند تا اینکه ۵۰ سی‌سی از آن در ظرف باقی بماند و بقیه تبخیر گردد. پس از آن، همه نمونه‌ها با آب مقطر به حجم ۱۰۰ میلی‌لیتر رسیدند.

شایان به یادآوری است که چنانچه نمونه اولیه کدر باشد باید ابتدا از صافی عبور داده شود و بعد اسید نیتریک اضافه گردد.

$$V = \frac{A \times B}{N}$$

V: غلظت فلز مورد نظر، A: غلظت خوانده شده توسط دستگاه، B: حجم نهایی نمونه، N: ۵۰۰ سی‌سی آب آکواریوم.

اندازه‌گیری BCF

BCF با فرمول زیر محاسبه گردید (۱):

$$BCF = \frac{Cwf}{Cw}$$

که در آن CWF غلظت ماده در ماهی و CW غلظت

گربه‌ماهی راه‌راه باشد. غلظت نهایی کروم، کادمیوم در آکواریوم حاوی تیمار گربه‌ماهی بود (جدول ۳).
آکواریوم حاوی تیمار کپور به ترتیب ۱/۶۹ و ۱۱/۴

جدول ۲) مقایسه میانگین تجمع کروم و کادمیم (میلی‌گرم بر کیلوگرم) در بافت‌های کبد، پوست، آبشش، عضله و فلس در ماهی کپور معمولی و گربه‌ماهی راه‌راه در روز ۱۵ نمونه‌برداری

فلز	بافت	کپور (شاهد)	گربه‌ماهی (شاهد)	کپور (روز ۱۵)	گربه‌ماهی (روز ۱۵)
کروم	کبد	۱±۱۱ ^d	۵±۹۰ ^c	۵/۹±۲۰/۸۷ ^b	۴/۰۴±۹۰/۳/۶۶ ^a
	پوست	۱/۵۶±۳۴/۶ ^d	۷/۶۵±۱۰/۱/۶ ^c	۲/۶۷±۱۳۰/۴۳ ^b	۵/۱۹±۴۳۵/۸۱ ^a
	آبشش	۰/۶۱±۱۸/۲۹ ^d	۰/۹۶±۸۱/۰/۲ ^c	۳/۷۲±۲۴۰/۴۶ ^a	۲/۰۸±۲۰/۱/۶۶ ^b
	عضله	۷/۵±۳۸/۴ ^c	۰/۵۲±۱۱/۴۱ ^b	۵/۳۶±۴۶/۱۲ ^c	۴/۳±۷۴۴/۹۸ ^a
کادمیم	فلس	۹۱/۹۶±۱/۹۲ ^b	-	۱۰۹±۶/۵ ^a	-
	کبد	۱/۱۶±۲۱/۱ ^c	۱±۵ ^d	۶/۳±۵۳۸/۰/۴ ^a	۱۹۵/۵±۴/۱۸ ^b
	پوست	۰/۷۳±۸/۹ ^b	۰/۵۱±۲/۴۳ ^b	۳/۰۲±۹۸/۳۱ ^a	۱/۷±۵/۹۳ ^b
	آبشش	۰/۳۳±۱/۶ ^c	۰/۱۷±۲/۹ ^c	۰/۶۳±۴۷/۷۲ ^b	۲/۵۱±۵۲/۳ ^a
فلس	عضله	۰/۲۹±۲/۰۶ ^d	۰/۷۶±۴/۱ ^c	۰/۶۱±۱۵/۷ ^b	^a ۱±۱۰/۷ ^a
	کبد	۰/۳۹±۱/۷۷ ^b	-	۳/۱±۲۵/۹ ^a	-

* حروف مشابه و متفاوت در هر سطر به ترتیب نشان‌گر عدم اختلاف معنی‌دار و وجود اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌ها می‌باشند.

فلز کادمیم بیشتر از کروم بود، ولی در پوست گربه‌ماهی، BCF کروم نسبت به کادمیم بیشتر اندازه‌گیری شد (جدول ۴).

جدول ۴) ضریب انباشتگی زیستی (BCF) بر حسب میلی‌گرم بر لیتر برای فلزات سنگین کروم و کادمیم در بافت‌های کپور معمولی و گربه‌ماهی راه‌راه (در روز ۱۵)

بافت	گربه‌ماهی	کادمیم		کروم
		کپور معمولی	گربه‌ماهی	
کبد	۱۵۳±۱۳۰/۵۹	۱۱۶۳±۵۴۳۲۲	۵۹±۲۰/۸۷/۶	۶۸±۱۵۳۱۶/۳
فلس	۳۷±۶۲/۸/۶	-	۶۵/۵±۱۰/۹۰	-
پوست	۷۳±۲۳۸۶/۲	۴۹۷±۱۶۶۹	۲۶±۱۳۰/۴/۳	۸۸±۷۳۸۶/۶
آبشش	۱۵±۱۱۵/۸/۴	۶۹۹±۱۴۵۳۷	۶۱±۲۵۶۰/۶	۳۵/۲±۳۳۸۹/۸
عضله	۱۴±۳۸۱/۲	۲۷۷±۲۹۷۲۲	۵۳±۴۶۱/۲	۷۳±۱۲۶۲۶

بحث

هنگامی که ماهیان در معرض غلظت بالای فلزات در محیط آبی قرار می‌گیرند، جذب فلزات سنگین از آب بیشتر توسط آبشش، پوست ماهی و مصرف آب آلوده و یا همراه با غذا صورت می‌گیرد (۱۴). سپس فلزات در بدن ماهی با جریان خون به بافت‌های مختلف بدن

جدول ۳) مقایسه غلظت (میلی‌گرم بر لیتر) فلزات سنگین کروم و کادمیم در نمونه آب تیمار تحت‌کشنده فلزات (روز ۱۵)

نمونه آب	کادمیم	کروم
کپور معمولی	۰/۰۴۱۲	۰/۱
گربه‌ماهی راه‌راه	۰/۰۰۳۶	۰/۰۵۹

در ماهی کپور معمولی، ترتیب BCF (میلی‌گرم بر لیتر) برای کادمیم به صورت کبد < پوست < آبشش < فلس < عضله یافت گردید. در گربه‌ماهی راه‌راه، بیشترین میزان BCF برای کادمیم در کبد و پس از آن در عضله < آبشش < پوست برآورد شد. ترتیب BCF برای فلز کروم در ماهی کپور به صورت آبشش < کبد < پوست < فلس < عضله و در گربه‌ماهی با ترتیب کبد < عضله < پوست < آبشش محاسبه گردید (جدول ۴). در بافت‌های عضله، آبشش و فلس ماهی کپور ترتیب BCF فلزات به صورت کروم < کادمیم یافت شد، ولی در بافت پوست و کبد این ماهی به صورت کادمیم < کروم بود. مقادیر BCF در بافت‌های عضله، آبشش و کبد گربه‌ماهی راه‌راه برای

انتقال می‌یابد (۱۵). همچنین پس از انباشتگی زیستی فلزات، ماهی می‌تواند غلظت فلزات را در حد خاصی تنظیم کند (۱۶). بنابراین، توانایی هر بافت جهت تنظیم مقدار کل فلزات انباشته شده به‌طور مستقیم به مقدار کل فلز انباشته شده در آن بافت خاص بستگی دارد (۱۷). همچنین، تفاوت فیزیولوژیکی و وضعیت هر بافت در ماهی می‌تواند تجمع هر فلز خاص را تحت تأثیر قرار دهد (۱۵).

مطالعه انجام شده نشان داد که در هر دو ماهی فلس دار تیلاپیا^۷ (*T. zilli*) و بدون فلس گربه‌ماهی^۸ تجمع فلز کروم در بافت‌های عضله و آبشش بیشتر از کادمیوم بود (۱۸). در پژوهش کنونی، فقط در ماهی فلس‌دار کپور معمولی تجمع فلز کروم در بافت‌های عضله و آبشش بیشتر از کادمیوم بود که با نتایج مطالعه بر روی تیلاپیا مطابقت دارد. در ماهی بدون فلس گربه‌ماهی، تجمع فلز کادمیوم در بافت‌های عضله و آبشش بیشتر از کروم بود که با نتایج مطالعه قبلی (۱۸) مطابقت ندارد. همچنین در هر دو گونه گربه‌ماهی و تیلاپیا، میانگین انباشتگی کروم بسیار بالاتر از کادمیوم بود (۱۸) که با نتایج این پژوهش در هر دو گونه هم‌خوانی دارد. در یک زیستگاه آب شیرین، مقادیر کروم (با غلظت محیطی ۰/۰۶ میلی‌گرم در لیتر) در عضلات دو گربه‌ماهی *C. nigrodigitatus* و *C. anguillaris* کمتر از عضله تیلاپیا برآورد شد (۱۹).

در بررسی کنونی، غلظت اولیه کادمیوم (۶/۵ میلی‌گرم در لیتر) در آب تیمار گربه‌ماهی پس از ۱۵ روز بیش از ۱۶ برابر (۱۰۷ میلی‌گرم) در عضله این گونه ذخیره شد، همان‌طور که در عضله گربه‌ماهی *C. gariepinus* نیز تراکم کادمیوم پس از ۴ هفته (در محیط طبیعی) تقریباً ۱۱ برابر ثبت گردید (۲۰). از سویی دیگر، در عضله

ماهی کپور میزان اولیه کادمیوم در آب (۸/۵ میلی‌گرم در لیتر) کمتر از دو برابر (۱/۹ میلی‌گرم) می‌باشد. همچنین افزایش سریع و بسیار بالای کادمیوم در کبد و غلظت بسیار کم آن در عضله کپور معمولی، با سایر یافته‌ها در این گونه ماهی مطابقت دارد (۲۱). به‌طور کلی، اختلافات سطوح انباشتگی فلزات سنگین میان ماهیان مختلف را می‌توان به تفاوت‌های نرخ‌های سوخت و ساز آنها نسبت داد (۲۲).

معیار BCF ضمن اینکه به‌عنوان جایگزینی برای مسمومیت مزمن و یا بزرگ‌نمایی زیستی مواد آلی انسانی گسترش یافته است، به‌طور کلی برای همه مواد شامل فلزات و ترکیبات فلزی به‌کار برده می‌شود. مقادیر آستانه BCF که برای دسته‌بندی مواد استفاده می‌شود بین ۵۰۰ تا ۵۰۰۰ قرار دارد که به میزان نفوذ بافتی وابسته است (۲۲ و ۲۴).

مقدار BCF در ماهیان استخوانی در معرض کادمیوم کمتر از ۲۰ بود (۲۵). همچنین دامنه ۲۲ - ۲۰۰ نیز در ماهی قزل‌آلای جویباری^۹ گزارش شد (۲۶ و ۲۷). شاخص BCF در ماهیان آب شور *Leiostomus xanthurus* در دامنه ۴۰-۳۰۰ برآورد گردید (۲۸).

در مطالعه‌ای دیگر بر روی ماهی سالمون اقیانوس اطلس، دامنه گسترده‌تری از شاخص BCF فلز کادمیوم از ۱۳۰ تا چندین هزار گزارش گردید (۲۹). در بررسی پیش رو نیز دامنه BCF کادمیوم در بافت‌های بررسی شده از ۳۸۱ تا ۵۴۳۲۲ برآورد گردید. دامنه BCF فلز کروم از ۱ - ۳/۴ بیان شد (۳۰) در حالی که در این مطالعه، مقادیر BCF کادمیوم بین ۳۸۱/۲ تا ۵۴۳۲۲، و مقادیر BCF کروم بین ۴۶۱/۲ تا ۱۵۳۱۶/۳ بودند که کمترین BCF فلزات کادمیوم و

^۷ *Tilapia zilli*^۸ *Clarias gariepinus*^۹ Brook trout

کروم، در هر دو ماهی در عضله و بیشترین آن در کبد دیده شد.

سطوح BCF کروم (با غلظت محیطی حدود ۰/۴ میلی‌گرم در لیتر) را در تیلاپیا و گربه ماهی به ترتیب ۲۴۴ و ۲۳۲ گزارش نمودند (۱۸). مقادیر BCF کروم (با غلظت محیطی ۰/۰۶ میلی‌گرم در لیتر) در عضلات دو گربه‌ماهی *C. anguillaris* و *C. nigrodigitatus* و عضله تیلاپیا در یک زیستگاه آب شیرین به ترتیب ۵/۳۳، ۴/۶۷، و ۱۱ گزارش گردید (۱۹).

این نکته شایان یادآوری است که اختلاف بالای مقادیر BCF مشاهده شده، ناشی از اختلاف در شرایط مطالعه و غلظت فلزات در آب می‌باشد، به این معنی که مطالعات اخیر در محیط طبیعی انجام شدند (۱۸ و ۱۹) ولی مطالعه کنونی در شرایط آزمایشگاهی با غلظت خیلی بالاتر فلزات انجام شد.

ضریب انباشتگی زیستی نسبت ثابتی بین تجمع فلزات در ماهی به آب می‌باشد، به گونه‌ای که با افزایش تجمع فلز در بافت‌های ماهی، میزان این ضریب کاهش می‌یابد (۳۱). ارتباط این مطلب با جدول ۳ در این است که با بالا رفتن انباشتگی فلزات در بافت‌های هر دو ماهی، غلظت این فلزات در آب گروه‌های تیمار کاهش یافت. این کاهش در تیمار گربه ماهی کاملاً مشهود و بسیار بیشتر از تیمار کپور معمولی بود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که بقایای بالاتر هر دو فلز در آب تیمار کپور معمولی از یک سو، و انباشتگی بسیار کمتر فلزات در بافت‌های این گونه از سوی دیگر می‌بایست بر اثر پوشش جاذب و محافظ فلس باشد.

به نظر می‌رسد که فقدان این پوشش در گربه ماهی سبب شد تا مقادیر بسیار کمتری از فلزات در آب تیمار مربوطه باقی بمانند و همچنین به گونه چشمگیری در بافت‌های این گونه به‌ویژه در عضله

ذخیره شوند.

در مطالعه‌ی مقایسه‌ای دیگری که روی دو ماهی *Torki*^{۱۰} و بدون *Mulee*^{۱۱} انجام شد، تجمع کادمیوم در کبد در ماهی فلس‌دار *Torki* بیشتر از عضله بود، ولی تجمع کادمیوم در عضله ماهی بدون فلس *Mulee* بیشتر از کبد بود (۳۲).

همچنین مطالعه‌ی دیگری که تجمع فلزات سرب، کادمیوم، کروم و روی را در ماهیان فلس‌دار *Carassius gibelio* و *Esox lucius* بررسی نمود، ثابت شد که همه فلزات مورد بررسی روند تجمعی مشابهی را به ترتیب در کبد < کلیه > آبشش < روده > عضله داشتند (۳۳). در این پژوهش نیز تجمع فلزات کادمیوم و کروم در بافت کبد ماهی فلس‌دار کپور معمولی بیشتر از عضله، و تراکم در ماهی بدون فلس گربه ماهی راه‌راه نیز مشابه ماهی کپور معمولی در کبد بیشتر از عضله اندازه‌گیری گردید.

انباشتگی فلزات به‌گونه چشمگیری بر اساس نوع بافت و فلز متفاوت بود. یافته‌های حاصل از برخی پژوهش‌ها که در شرایط طبیعی بر روی دو گونه ماهی سفید رودخانه‌ای^{۱۲} و سیاه ماهی^{۱۳} انجام شد (۳۴) و بررسی‌های که در شرایط آزمایشگاهی بر روی دو ماهی فلس‌دار *Torki*، *L. dyocheilus* و بدون فلس *Mulee*، *W. attu* انجام گرفت (۳۲) این مطلب را مشخص می‌کنند که میانگین غلظت فلزات سنگین در بافت‌های مختلف ماهی با یکدیگر متفاوت می‌باشند که بررسی کنونی نیز آن را تأیید می‌نماید. تفاوت فلزات سنگین در بافت‌های گوناگون ماهیان می‌تواند ناشی از متغیر بودن توان فلزات سنگین در زمینه غلبه بر پیوندهای فلزی پروتئین‌ها نظیر مالتوتیونین‌ها، و

¹⁰ *Labeo dyocheilus*

¹¹ *Wallago attu*

¹² *Squalius cephalus*

¹³ *Capoeta capoeta*

سرب کاهش یافت. همچنین مشاهده شد که کبد بعد از قلب بیشترین تجمع را داشت. در مطالعه پیش رو نیز کبد بیشترین ضریب انباشتگی را (به غیر از ضریب انباشتگی فلز کروم در ماهی کپور معمولی) به خود اختصاص داد. در ماهی کپور معمولی کمترین میزان BCF در عضله تعیین گردید که با مطالعه دیگر مطابقت دارد (۱۷).

ضریب انباشتگی زیستی خطری را برای ماهی که متحمل انباشتگی شده است نشان نمی‌دهد اما نشانگر تهدید برای جمعیت‌هایی می‌باشد که از این ماهیان به‌عنوان منبع غذا استفاده می‌کنند (۲۳، ۳۱ و ۴۲).

یافته‌های این بررسی نشان داد که غلظت‌های کم فلزات کادمیوم و کروم در محیط مسیری را برای افزایش انباشتگی زیستی مقدار استعمال شده در ماهی پیدا می‌کنند که به موجب آن، سلامت مصرف کننده را شدیداً مورد تهدید قرار می‌دهند. بنابراین، نظارت زیستی منظم آبزیان موجب سلامت جمعیت می‌گردد. به‌علاوه، این موضوع با مصرف ماهیان بدون فلس مثل گربه ماهی در پژوهش حاضر به‌علت BCF بسیار بالاتر در بافت‌ها به‌ویژه در عضله نسبت به ماهی فلس‌دار می‌تواند پیامدهای وخیم‌تری برای مصرف کننده به همراه داشته باشد.

همچنین نیازهای اکولوژیک و فعالیت‌های متابولیک ماهیان باشد (۳۵).

نقش پالایش‌گری فلس‌ها نیز قبلاً بررسی شده است (۳۶) و نشان داده شده که سمیت ۲۷ فلز پس از پالایش با فلس‌ها کاسته می‌شود. این ویژگی به عمل کراتین در فلس نسبت داده شده است که به‌عنوان مهم‌ترین ترشح اکتودرمال، فلزات را جذب و پوشش محافظی در برابر سطوح سمی آن‌ها ایجاد می‌کند. سایر بررسی‌ها نیز جذب و حذف فلزات سنگین را به‌وسیله فلس‌های ماهیان و افزایش انباشتگی فلزات را در فلس طی دوره تماس بررسی و مشاهده کردند (۳۷، ۳۸ و ۴۰).

جذب فلز محلول در آب با آبشش به جریان خون، نخستین روش جذب در ماهیان آب شیرین می‌باشد (۳۹). در مطالعه کنونی نیز ضریب انباشتگی زیستی فلز کروم در ماهی کپور معمولی در اندام آبشش بیشتر از سایر اندام‌ها برآورد گردید.

در مطالعه انجام شده بر روی گربه‌ماهی *C. gariepinus* که ضریب انباشتگی زیستی فلز سرب در بافت‌های مختلف در شرایط آزمایشگاهی و طبیعی (Feral) مورد بررسی قرار داده است (۱۷). میزان ضریب انباشتگی زیستی در بافت‌ها با افزایش غلظت

References:

1. Opperhuizen A. Bioconcentration and biomagnification: is a distinction necessary? In: Nagel R, Loskill R, editors. Bioaccumulation in Aquatic Systems. Contribution to the assessment. Weinheim: VCH Publishers; 1991: p. 67-80.
2. Mcgeer JC, Brix KV, Skeaff JM, et al. Inverse relationship between bioconcentration factor and exposure concentration for metals: Implications for hazard assessment of metals in the aquatic environment. Environ Toxicol Chem 2003; 22: 1017-37.
3. Toropov AA, Toropova AP, Benfenati E. QSPR modeling bioconcentration factor (BCF) by balance of correlations. Eur J Med Chem 2009; 44: 2544-51.
4. Mercury, Lead, Cadmium, Tin and Arsenic in Food. Food safety. (Accessed in Apr 10, 2013, at www.fsai.ie/WorkArea/DownloadAsset.aspx?id=8412).
5. Dural M, Ziya Lugal Goksu M, Ozak AA. Investigation of heavy metal levels in economically important fish species captured from the Tuzla Lagoon. Food Chem 2007; 102: 415-21.
6. Hung LT, Lazard J, Mariojous C, et al. Comparison of starch utilization in fingerlings of two Asian catfishes from the Mekong River

- (*Pangasius bocourti* Sauvage, 1880, *Pangasius hypophthalmus* Sauvage, 1878). *Aquacult Nutr* 2003; 9: 215-22.
7. Aquaculture of Tilapia and Pangasius; A Comparative Assessment. Caribe Fisheries Inc. (Accessed in Apr 10, 2013, at <http://caribefish.com/portal/index.php?temid=76>).
  8. Abedi Z, Khalesi MK, Eskandari SK, et al. Comparison of lethal concentrations (LC50-96 h) of CdCl₂, CrCl₃, and Pb(NO₃)₂ in common carp (*Cyprinus carpio*) and sutchi catfish (*Pangasius hypophthalmus*). *Iran J Toxicol* 2012; 6: 672-80.
  9. Finney D, editor. Probit analysis, 3rd ed. Cambridge, England: Cambridge University Press; 1971: p. 333.
  10. Bhamre PR, Thorat AE, Desai AE, et al. Evaluation of acute toxicity of mercury, cadmium and zinc to a freshwater mussel *Lamellidens consobrinus*. *Our Nature* 2010; 8: 180-4.
  11. Dybern B. Field sampling and preparation subsamples of aquatic organism for analysis metals and organochlorides. *FAO Fisher Tech* 1983; 212: 1-13.
  12. Reeve RN, Barnes JD, editors. Environmental analysis. 5th ed. New York: John Wiley and Sons; 1994: p. 284.
  13. Association of Official Analytical Chemists (AOAC). Atomic absorption method for fish. *Official Methods of Analysis of the Association of Official Analytical Chemists*. 13th ed. Washington, DC: AOAC; 1980: p. 5-8.
  14. Heath AC, editor. Water pollution and fish physiology. 2nd ed. Boca Raton, Florida: CRC Press; 1995: p. 359.
  15. Rodriguez Moreno PA, Medesani DA, Rodriguez EM. Inhibition of molting by cadmium in the crab *Chasmagnathus granulatus* (Decapoda, Brachyura). *Aquat Toxicol* 2003; 64: 155-64.
  16. Heath AG, editor. Water Pollution and Fish Physiology. 1st ed. Boca Raton, Florida: CRC Press; 1991: p. 1-6.
  17. Olanike Kudirat A. Bioconcentration of lead in the tissues of feral and laboratory exposed *Clarias gariepinus*. *J Med Sci* 2008; 8: 281-6.
  18. Eneji IS, Sha Ato R, Annune PA. Bioaccumulation of heavy metals in Fish (*Tilapia zilli* and *Clarias gariepinus*) Organs from River Benue, North-Central Nigeria. *Pak J Anal Environ Chem* 2011; 12: 25-31.
  19. Nwani CD, Nwachi DA, Okogwu OI, et al. Heavy metals in fish species from lotic freshwater ecosystem at Afikpo, Nigeria. *J Environ Biol* 2010; 31: 595-601.
  20. Ayandiran TA, Fawole OO, Adewoye SO, et al. Bioconcentration of metals in the body muscle and gut of *Clarias gariepinus* exposed to sublethal concentrations of soap and detergent effluent. *J Cell Anim Biol* 2009; 3: 113-8.
  21. de Conto Cinier C, Petit-Ramel M, Faure R, et al. Kinetics of cadmium accumulation and elimination in carp *Cyprinus carpio* tissues. *Comp Biochem Physiol C Pharmacol Toxicol Endocrinol* 1999; 122: 345-52.
  22. Ademoroti CMA, editor. Environmental Chemistry and Toxicology. 1st ed. Ibadan: Fodulex Press Ltd; 1996: p. 333.
  23. Environment Canada (EC). Persistence and bioaccumulation regulations. *Canada Gazette*; 2000.
  24. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Harmonized integrated hazard classification system for human health and environmental hazards of chemical substances and mixtures. Annex 2. Guidance Document 27. Paris: ENV/JM/MONO 8. OECD; 2001.
  25. Taylor D. The significance of the accumulation of cadmium by aquatic organisms. *Ecotoxicol Environ Safety* 1983; 7: 33-42.
  26. Atchison GJ, Murphy BR, Bishop WE, et al. Tracemetal contamination of bluegill (*Lepomis macrochirus*) from two Indiana lakes. *Trans Am Fish Soc* 1977; 106: 637-40.
  27. Sangalang GB, Freeman HC. Tissue uptake of cadmium in brook trout during chronic sublethal exposure. *Arch Environ Contam Toxicol* 1979; 8: 77-84.
  28. Middaugh DP, Davis WR, Yoakum RL. The response of larval fish, *Leiostomus xanthurus*, to environmental stress following sublethal cadmium exposure. *Marine Science* 1975; 19: 13-9.
  29. John J, Gjessing ET, Grande M, et al. Influence of aquatic humus and pH on the uptake and depuration of cadmium by the Atlantic salmon (*Salmo salar* L.). *Sci Total Environ* 1987; 62: 253-65.
  30. Hsieh DPH, McKone TE, et al, editors. Final Draft Report: Intermedia transfer factors for contaminants found at hazardous waste sites. 1st ed. California: Environmental Protection Agency; 1994: p. 2-8.
  31. CSTEE. Opinion on the available scientific approaches to assess the potential effects and risk of chemicals on terrestrial ecosystems.

- Brussels: DG SANCO; 2000.
32. Yousafzai AM, Chivers DP, Khan AR. Comparison of heavy metals burden in two freshwater Fishes Wallago attu and Labeo dyocheilus with regard to their feeding habits in natural ecosystem. Pak J Zool 2010; 42: 537-44.
33. Ebrahimpour M, Pourkhabbaz A, Baramaki R, et al. Bioaccumulation of heavy metals in freshwater fish species, Anzali, Iran. Bull Environ Contam Toxicol 2011; 87: 386-92.
34. Golmohammadi S. Assessing heavy metal content of muscle and liver tissues of *Squalius cephalus* and *Capoeta capoeta gracilis* in Tajan River in Mazandaran Province [Dissertation]. Bojnourd Islamic Azad Univ., 2009.
35. Canli M, Atli G. The relationships between heavy metal (Cd, Cr, Cu, Fe, Pb, Zn) levels and the size of six Mediterranean fish species. Environm Pollution 2003; 121: 129-36.
36. Coello WF, Khan MAQ. Protection against heavy metal toxicity by mucus and scales in fish. Arch Environ Contam Toxicol 1996; 30: 319-26.
37. El-Sheikh AH, Sweileh JA. Sorption of trace metals on fish scales and application for lead and cadmium pre-concentration with flame atomic absorption determination. Jordan J Chem 2008; 3: 87-97.
38. Mustafiz S, Rahaman MS, Kelly D, et al. The application of fish scale in removing heavy metal from energy produced waste streams; the role of microbes. Ener Sour 2003; 25: 905-16.
39. Varanasi U, Markey D. Uptake and release of lead and cadmium in skin and mucus of coho salmon (*Oncorhynchus kisutch*). Comp Biochem Phys 1978; 60: 187-91.
40. Sauer GR, Watabe N. Ultrastructural and histochemical aspects of zinc accumulation by fish scales. Tiss Cell 1989; 21: 935-43.
41. Fialkowski W, Fialkowska E, Smith BD, et al. Biomonitoring survey of trace metal pollution in streams of a catchment draining a zinc and lead mining area of upper Silesia, Poland using the amphipod *Gammarus fossarum*. Int Rev Hydrobiol 2003; 88: 187-200.
42. Movahed A, Dehghan A, Haji Hosseini R, et al. Evaluation of heavy metals in the tissues of different species of shrimps collected from coastal waters of Bushehr, Persian Gulf. ISMJ 2013; 16: 100-9.

Original Article

Comparison of cadmium and chromium bioconcentration factors between scaled and scale less fish species: common carp and sutchi (striped) catfish

Z. Abedi¹, MK. Khaledi^{1*}, SK. Eskandari¹

¹ Department of Fishery, School of Animal Sciences and Fisheries, Sari Agricultural Sciences and Natural Resources University, Sari, IRAN

(Received 5 Feb, 2013   Accepted 23 Apr, 2013)

Abstract

Background: Water-borne, indissoluble heavy metals are bioaccumulated in fish (human food source). In this research, chromium (Cr) and cadmium (Cd) bioconcentration factors (BCFs) in the skin, gills, scales, livers and muscles of two widely-consumed fish species, scaled common carp *Cyprinus carpio* and scaleless catfish *Pangasius hypophthalmus* were compared.

Material and Methods: Lethal concentrations of Cd and Cr (64.89 & 7.46, and 84.8 & 17.05 mg/L for the catfish and carp, respectively) were determined during 96 hrs (96 h LC50), and the fishes were exposed for 15 days. Then the tissue samples were chemically digested and the contents of Cd and Cr were determined using atomic absorption.

Results: Total contents of Cr and Cd in the catfish's tissues were 2286.11 & 360.73, and those of Cr & Cd in carp were 734.71 & 725.67 µg/g.dw (excluding the scales), respectively. Metal concentrations in the water residues (day 15) revealed lower Cr and Cd (0.059 & 0.0036 mg/L) in the catfish than those in the carp media (0.1 & 0.0412 mg/L, respectively). In common carp, BCF of Cd was as liver > skin > gills > muscle > scales, and those in the catfish marked as liver>muscle >gills >skin. The BCF of Cr in common carp ranked as gills>liver>skin>scales>muscle, and the catfish showing a BCF pattern of Cr as liver>muscle>skin>gills.

Conclusion: This study signifies that small amounts of cadmium and chromium with high BCFs especially in the muscles of scale less fish (catfish) threat consumers' health.

Keywords: bioconcentration factor, chromium, cadmium, fish, *Cyprinus carpio*, *Pangasius hypophthalmus*

*Address for correspondence: Department of Fishery, School of Animal Sciences and Fisheries, Sari Agricultural Sciences and Natural Resources University, Sari, IRAN; E-mail: z.abedi@sanru.ac.ir